

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK
ALDONA SKARŻYŃSKA
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej – PIB
Warszawa

STAN I SZANSE ROZWOJU GOSPODARSTW TOWAROWYCH UZNANYCH ZA SŁABE EKONOMICZNIE

Wstęp

W Polsce monitoringiem w systemie FADN objęte są gospodarstwa towarowe o wielkości ekonomicznej 2 i więcej ESU (ang. *European Size Unit – Europejska Jednostka Wielkości*)¹. W latach 2005-2006, w polu obserwacji Polskiego FADN znajdowało się około 745 tysięcy takich gospodarstw, a w 2007 r. – około 753 tysiące. Ich klasyfikacja według wielkości ekonomicznej pozwoliła na określenie liczebności w każdej z sześciu wydzielonych klas. Gospodarstwa sklasyfikowane jako bardzo małe (2-4 ESU) i małe (4-8 ESU) – na podstawie literatury przedmiotu – uznano za słabe ekonomicznie. Udział gospodarstw z tych dwóch klas wielkości, w polu obserwacji Polskiego FADN wzrósł z 65% w 2005 roku do 70% w 2007 roku. Należy zauważyć, że były to wyłącznie gospodarstwa indywidualne, które w próbie prowadzących rachunkowość rolną stanowiły około 29-30%.

Z badań Ziętarey [30] przeprowadzonych na podstawie danych GUS wynika, że w Polsce w latach 2005-2007, w strukturze gospodarstw według siły ekonomicznej, udział gospodarstw bardzo małych stanowił około 81%, a małych około 9%. W 2005 roku ich łączna liczba wynosiła 2239,2 tys., a w 2007 roku – 2145,6 tys. Dane te obrazują skalę zjawiska, które nie jest korzystne. Siła ekonomiczna gospodarstw decyduje bowiem o ich zdolności do wzrostu i rozwoju. Pytanie, jaki potencjał w tym zakresie mają gospodarstwa od 2 do 8 ESU, wydaje się szczególnie interesujące, mając na uwadze tak duży ich udział w strukturze gospodarstw ogółem w kraju.

Badania prowadzone przez Józwiaka [13] wykazały, że gospodarstwa o wielkości do 8 ESU nie mają zdolności rozwojowych i w dłuższej perspektywie trwałość ich egzystencji stoi pod znakiem zapytania. Świadczy o tym między innymi

¹ Parametr służący do określania wielkości ekonomicznej gospodarstwa; podstawą do jego ustalenia są standardowe nadwyżki bezpośrednie gospodarstwa. Jedno ESU odpowiada 1200 euro. Wielkość ekonomiczną gospodarstwa wyrażoną liczbą ESU ustala się dzieląc sumę standardowych nadwyżek bezpośrednich w gospodarstwie przeliczoną na euro przez 1200 [24].

mi fakt, że w latach 2004-2006 ich właściciele nie uzyskali dochodu na poziomie parytetowym.

Wcześniejsze prace badawcze także podnosiły problem niewystarczających do życia dochodów gospodarstw najmniejszych (obszarowo i ekonomicznie). Źródłem utrzymania rodziny posiadającej takie gospodarstwo była zatem praca poza gospodarstwem lub świadczenia socjalne. W tej sytuacji wiele gospodarstw ograniczało nakłady na obrotowe środki produkcji, a przede wszystkim ograniczało nakłady inwestycyjne [15].

Wnioski płynące z wcześniejszych badań potwierdzone zostały przez wyniki prac przeprowadzonych w latach 2005-2007. Sytuacja ekonomiczna gospodarstw zaklasyfikowanych do grupy 2-8 ESU nadal była bardzo trudna. Uzyskany dochód nie był wysoki, a na jego poziom istotny wpływ miały dopłaty. Pomimo tej formy wsparcia wynik finansowy niekiedy był ujemny, w konsekwencji zdolność rolników do inwestowania była ograniczona. Wyniki badań pokazują jednak, że wiele gospodarstw z tej grupy może zwiększyć efektywność produkcji, warunkiem musi być tylko bardziej przemyślane wykorzystywanie dostępnych zasobów czynników produkcji [27]. W każdej analizowanej próbie są gospodarstwa mocniejsze i słabsze ekonomicznie (określane niekiedy jako rozwojowe i schyłkowe), problem tkwi jednak w tym, że w grupie 2-8 ESU odsetek tych mocniejszych, mających możliwości rozwojowe, jest stosunkowo niewielki – stanowią co najwyżej kilkanaście procent [3].

Mając na uwadze te uwarunkowania oraz znając sytuację ekonomiczną średnio w całej próbie gospodarstw o wielkości ekonomicznej 2-8 ESU, postanowiono zbadać zróżnicowanie wyników w tej próbie. Jako sposób grupowania przyjęto poziom dochodu z gospodarstwa. Ta kategoria wynikowa również świadczy o sile ekonomicznej gospodarstw, a tym samym odzwierciedla ich zdolność do wzrostu i rozwoju [30].

Podstawowym celem badań była ocena sytuacji ekonomicznej trzech grup wydzielonych z próby gospodarstw o wielkości ekonomicznej 2-8 ESU (słabych ekonomicznie), ze szczególnym uwzględnieniem opłacalności produkcji, płynności finansowej i ryzyka finansowego, na jakie wystawione są te gospodarstwa, jak też stopnia odtworzenia ich majątku trwałego. Przesłanką było określenie perspektyw rozwoju tych gospodarstw oraz rekomendacje działań, które mogą zostać podjęte w celu poprawy wyników ekonomicznych. Obliczono także alternatywny koszt czynników produkcji (tj. pracy, ziemi i kapitału) oraz dochód z zarządzania.

Material i metoda badań

W badaniach wykorzystano dane zebrane i przetworzone w systemie Polskiego FADN. Próbę badawczą stanowiły gospodarstwa indywidualne o wielkości ekonomicznej 2-8 ESU, które w latach 2005-2007 nieprzerwanie prowadziły rachunkowość rolną. Wyodrębniono 527 gospodarstw, które uporządkowano według poziomu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. W celu wyłonienia stosunkowo licznych grup gospodarstw o niskim i wysokim poziomie dochodu (dla pokazania jego zróżnicowania) wyniki zaprezentowano w układzie kwartyli:

- pierwszy górny kwartył (25% górnych wyników badanej zbiorowości gospodarstw) stanowią gospodarstwa najlepsze (A);
- drugi i trzeci kwartył (50% środkowych wyników badanej zbiorowości gospodarstw) – to gospodarstwa średnie (B);
- czwarty kwartył (25% dolnych wyników badanej zbiorowości gospodarstw) obejmuje gospodarstwa najslabsze (C).

Wybrane dane, charakteryzujące badaną zbiorowość 527 gospodarstw, zestawiono z wynikami gospodarstw indywidualnych o wielkości ekonomicznej powyżej 8 ESU, które także prowadziły rachunkowość rolną w ramach Polskiego FADN w latach 2005-2007. Wyniki przedstawiono w układzie tabelarycznym, podobnie jak dla wydzielonych grup gospodarstw, tj. najlepszych, średnich, najslabszych. Wykorzystano analizę poziomą i pionową, porównując parametry charakteryzujące gospodarstwa w wydzielonych grupach, ale także w latach badań.

Poza poziomem dochodu z gospodarstwa, który przyjęto za podstawowy miernik oceny uzyskanych efektów, badaniami objęto także wartość produkcji oraz koszty. Mając na uwadze ocenę kondycji badanych gospodarstw oraz określenie perspektyw ich funkcjonowania w przyszłości, zbadano także ich stan majątkowy oraz strukturę kapitału. Ważnym elementem w ocenie sytuacji ekonomicznej była analiza wskaźnikowa opisująca wyniki gospodarstw na podstawie relacji logicznie powiązanych ze sobą zmiennych. Wskaźniki dotyczyły podstawowych obszarów działalności gospodarstwa.

Do analizy wybrano:

$$\text{Wskaźnik opłacalności produkcji ogółem (\%)} = \frac{\text{wartość produkcji ogółem}}{\text{koszty ogółem}} \times 100$$

Wskaźnik ten informuje, w ilu procentach wartość produkcji² pokrywa koszty ogółem poniesione na jej wytworzenie³. Jeżeli wskaźnik jest niższy od 100, to produkcja jest nieopłacalna, natomiast im wyższy od 100, tym wyższa jest opłacalność produkcji [8, 18]. Wskaźnik opłacalności opisuje ekonomiczną sprawność gospodarowania, przez którą należy rozumieć stopień transformacji nakładów (kosztów) lub kapitału w wartość produkcji, a następnie w dochód [28]. Obliczono też wskaźnik opłacalności jako wyrażony procentowo iloraz wartości produkcji i kosztów ekonomicznych (obejmujących dodatkowo koszty alternatywne czynników wytwórczych, tj. pracy, ziemi i kapitału).

² Wartość produkcji ogółem obejmuje wartość produkcji roślinnej, zwierzęcej i pozostałej, wyrażonej w cenach rynkowych, bez uwzględnienia dopłat do działalności operacyjnej i inwestycyjnej gospodarstwa [2].

³ Zgodnie z metodyką systemu Polski FADN, w skład kosztów ogółem wchodziły koszty bezpośrednie (produkcji roślinnej, zwierzęcej i pozostałej) oraz koszty pośrednie. Wśród tych ostatnich wyróżnia się: koszty ogólnogospodarcze (np. koszt bieżącego utrzymania budynków i maszyn, energię, usługi, ubezpieczenia komunikacyjne i inne), amortyzację środków trwałych i koszt czynników zewnętrznych (wynagrodzenia pracowników najemnych, czynsze za dodzierżawioną ziemię i budynki oraz odsetki od zobowiązań). Suma kosztów bezpośrednich i ogólnogospodarczych określana jest mianem zużycia pośredniego. Według Polskiego FADN, podatki związane z funkcjonowaniem gospodarstw rolnych nie są wliczane do kosztów ogółem [2].

$$\text{Wskaźnik bieżącej płynności finansowej (krotność)} = \frac{\text{aktywa obrotowe}}{\text{zobowiązania krótkoterminowe}}$$

Wskaźnik ten określa zdolność gospodarstw do regulowania zobowiązań krótkoterminowych⁴ obrotowymi środkami produkcji⁵ w okresie wyznaczonym do ich uregulowania, bez powodowania zakłóceń w normalnym funkcjonowaniu gospodarstw. Optymalna jego wartość powinna wynosić od 1,2 do 2,0 [23]. Jeżeli wynik jest niższy od 1,0 – mogą wystąpić trudności płatnicze. W takim przypadku gospodarstwa powinny rozważyć możliwości pozyskania gotówki z dodatkowych źródeł. Jednak jeśli wynik znacznie przekracza 2,0 – w gospodarstwach występuje nadpłynność finansowa. Oznacza to, że posiadają one nadmierny zasób środków obrotowych, których nie wykorzystują w sposób racjonalny [1, 6, 7, 23].

$$\text{Stopień zadłużenia gospodarstw (\%)} = \frac{\text{zobowiązania ogółem}}{\text{aktywa ogółem}} \times 100$$

Wskaźnik powyższy pokazuje, jaką część wartości aktywów gospodarstw rolnych stanowią zobowiązania, wskazuje zatem na ryzyko finansowe związane z prowadzeniem działalności produkcyjnej. Im wynik tego wskaźnika jest wyższy, tym ryzyko finansowe większe. W gospodarstwach indywidualnych wielkość tego wskaźnika nie powinna przekraczać 50% [7, 27].

$$\text{Stopa reprodukcji majątku trwałego (\%)} = \frac{\text{inwestycje netto}}{\text{aktywa trwałe}} \times 100$$

Wskaźnik ten, obliczony jako relacja w ujęciu procentowym inwestycji netto⁶ do wartości środków trwałych, wskazuje na stopień odtwarzania posiadanego majątku. Informuje więc o tym, czy w gospodarstwach ma miejsce reprodukcja prosta, rozszerzona, czy zawężona⁷. Jeżeli wielkość wskaźnika mieści się w przedziale od -1,0 do 1,0%, wówczas badane jednostki charakteryzują się re-

⁴ W skład zobowiązań wchodzi zobowiązania krótko- i długoterminowe. Zobowiązania krótkoterminowe to głównie pożyczki i kredyty zaciągnięte na okres krótszy niż jeden rok, a także zobowiązania wobec dostawców. Zobowiązania długoterminowe stanowią przede wszystkim kredyty zaciągnięte na okres dłuższy niż jeden rok [2, 19].

⁵ Środki produkcji (aktywa) dzieli się na trwałe i obrotowe. Trwałe środki produkcji obejmują: ziemię rolniczą, nasadzenia leśne i uprawy trwałe, budynki gospodarstwa, urządzenia melioracyjne, maszyny i urządzenia, zwierzęta należące do stada podstawowego oraz kwoty i inne prawa. Do obrotowych środków produkcji zaliczono: zwierzęta stada obrotowego, zapasy produktów rolnych, wartość upraw na pniu, udziały gospodarstwa w jednostkach rolniczych, należności krótkoterminowe oraz gotówkę w kasie i na rachunku bankowym, w kwocie niezbędnej do bieżącego funkcjonowania gospodarstwa rolnego [2].

⁶ Inwestycje netto to pomniejszona o amortyzację (obliczoną dla roku obrachunkowego) wartość inwestycji brutto. Ta zaś, zgodnie z metodyką Polskiego FADN, to przypadająca na dany rok obrachunkowy wartość zakupionych i wytworzonych środków trwałych, pomniejszona o wartość sprzedanych i nieodpłatnie przekazanych, a następnie powiększona o różnicę w wartości stada podstawowego [2, 5].

⁷ W przypadku reprodukcji prostej odtwarzana jest tylko ta część środków trwałych, która została zużyta w trakcie cyklu produkcyjnego, tzn. że inwestycje brutto (z wyłączeniem kosztu zakupu ziemi) pokry-

produkcją prostą, jeżeli wynosi powyżej 1,0% – występuje reprodukcja rozszerzona, a gdy kształtuje się poniżej -1,0% – reprodukcja zawężona [14].

Ważnym wątkiem w analizie była ocena sprawności gospodarowania. Wykorzystując wybrane miary statystyczne, tj. minimum, maksimum, percentyl 5%, percentyl 95%, medianę, odchylenie ćwiartkowe oraz pozycyjny współczynnik zmienności⁸, przeanalizowano stopień zróżnicowania opłacalności produkcji zarówno pomiędzy grupami gospodarstw, jak też w obrębie ich samych.

Przedmiotem oceny była także skala uzależnienia gospodarstw od wsparcia w postaci dopłat do działalności operacyjnej gospodarstwa. W pracy zamieszczono również dane o nakładach pracy ogółem (AWU)⁹. Po sprowadzeniu ich do jednolitej podstawy odniesienia, uzyskano informacje o pracochłonności produkcji. Zamieszczono także dane o poniesionych nakładach pracy własnej (FWU)¹⁰.

Dla rolnika podstawową przesłanką do prowadzenia towarowej produkcji rolniczej jest uzyskanie adekwatnego do oczekiwań dochodu. Wysokość tego dochodu jest zmienna i uzależniona od wielu czynników, zarówno endogennych jak i egzogennych. Rolnik ma jednak prawo oczekiwać nie tylko dochodu pokrywającego koszty produkcji (bezpośrednie i pośrednie), ale także koszt użycia czynników wytwórczych, tj. pracy, ziemi i kapitału. Szczególnie w sytuacji, gdy traktujemy rolnika jako przedsiębiorcę i menadżera, któremu z tytułu zarządzania gospodarstwem należy się nadwyżka za kreatywność i umiejętności zarządcze. Dochód z zarządzania jest to kategoria ekonomiczna oczyszczona o pełne koszty produkcji, które w literaturze określa się terminem – koszty ekonomiczne [4, 20].

Koszty użycia własnych czynników wytwórczych są kosztami alternatywnymi. Wychodzi się przy tym z założenia, że dobra te mogły zostać wykorzystane

wają tylko amortyzację. Przy reprodukcji rozszerzonej inwestycje pokrywają amortyzację, a ponadto zwiększają zasoby środków trwałych gospodarstwa. Natomiast w przypadku reprodukcji zawężonej, zużyte w toku produkcji środki trwałe nie zostają w całości odtworzone [5].

⁸ Minimum i maksimum – najniższa i najwyższa wartość cechy w uporządkowanym zbiorze.

Obszar określony przez percentyl 5% i 95% pokazuje, na jakiej „przestrzeni” rozciąga się 90% wartości badanej zmiennej (90% obserwacji).

Mediana (wartość środkowa) jest miarą pozycyjną; jest to wartość cechy odpowiadająca środkowej jednostce zbiorowości szeregu uporządkowanego według kolejnych wartości cechy mierzalnej szeregu. Mediana dzieli zbiorowość na dwie liczebnie równe części w ten sposób, że 50% jednostek ma wartości cechy niższe od mediany i 50% wyższe.

Odchylenie ćwiartkowe Q jest to parametr określający odchylenie wartości cechy od mediany. Parametr ten mierzy rozpiętość połowy najbardziej typowych jednostek zbiorowości, czyli po odrzuceniu 25% jednostek o wartościach najmniejszych i 25% jednostek o wartościach największych.

Pozycyjny współczynnik zmienności – informuje o sile dyspersji (rozproszenia) badanej cechy, czyli o jednorodności zbiorowości statystycznej. Wyrażany jest w procentach; im wyższa jego wielkość tym większe jest zróżnicowanie danej cechy, co może sugerować, iż mamy do czynienia ze zbiorowością niejednorodną z punktu widzenia badanej cechy [25].

⁹ Nakłady pracy ogółem (AWU) – całkowite nakłady pracy w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego, wyrażone w jednostkach przeliczeniowych pracy, tj. osobach pełnozatrudnionych = 2200 godz./rok [2].

¹⁰ Nakłady pracy własnej (FWU) wyrażone są w jednostkach przeliczeniowych pracy, tj. osobach pełnozatrudnionych rodziny = 2200 godz./rok [2].

w inny sposób, co mogłoby przynieść większy dochód [10]. W opracowaniu za miarę kosztu 1 godziny pracy własnej przyjęto średnią w danej grupie gospodarstw stawkę wynagrodzenia pracowników najemnych. Została ona obliczona jako iloczyn wynagrodzenia pracy najemnej i liczby przepracowanych godzin. Miarą kosztu 1 ha ziemi była wysokość czynszu dzierżawnego, natomiast kosztu kapitału – wysokość odsetek od zaciągniętych kredytów.

Obliczony dochód z zarządzania jest jednym z kryteriów oceny organizacji i zarządzania gospodarstwem rolnym. Z powodu zmienności cen środków produkcji i cen produktów rolniczych, a także zmienności wielkości produkcji, dochód ten może być wartością dodatnią lub ujemną. Wartość ujemna świadczy o tym, że koszty ekonomiczne nie zostały całkowicie pokryte.

Wyniki gospodarstw od 2 do 8 ESU na tle gospodarstw silniejszych ekonomicznie

Przeprowadzone badania wskazują, że gospodarstwa o wielkości 2-8 ESU, w porównaniu do mocniejszych ekonomicznie były ponad 3-krotnie mniejsze obszarowo. Dochody badanych gospodarstw były znacznie mniejsze, chociaż w ciągu trzech lat badań różnica ta wyraźnie zmalała (tab. 1). Miało to głównie związek z poprawą uwarunkowań cenowych produkcji rolnej w latach 2006-2007.

Porównując poziom dochodu z gospodarstwa przypadający na 1 ha użytków rolnych (UR), różnica na niekorzyść gospodarstw o wielkości 2-8 ESU w kolejnych latach badań wynosiła: 31,1, 10,0 i 10,4%. Ocenia się zatem, że gospodarstwa słabe ekonomicznie poprawiły swoje wyniki.

W ostatnich latach duże znaczenie dla funkcjonowania gospodarstw mają środki pochodzące z dopłat bezpośrednich i funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.

W analizowanym okresie udział dopłat do działalności operacyjnej w dochodzie jednostek słabych ekonomicznie mieścił się w granicach 37,6-48,0% i był większy niż w gospodarstwach silniejszych (w 2005 roku – o 17,8 pkt. proc., a w latach 2006-2007 odpowiednio o 10,9 i 11,2 pkt. proc.). Większe były również kwoty dopłat na 1 ha UR – od 11,7% w pierwszym roku badań do 27,8% w ostatnim. Może to oznaczać, że gospodarstwa słabe ekonomicznie aktywniej korzystały ze środków finansowych dostępnych w ramach różnych programów unijnych i niewykluczone, że w ten sposób poszukiwały możliwości poprawy swojej sytuacji ekonomicznej.

Z tabeli 1 wynika również, że w obu porównywanych zbiorowościach wskaźnik bieżącej płynności finansowej znacząco przewyższał wartość optymalną. Wskazuje to na nieracjonalne wykorzystywanie posiadanych środków obrotowych. Można także sądzić, że gospodarstwa zbyt mało inwestowały w latach 2005-2007, zwłaszcza jednostki o wielkości 2-8 ESU, gdzie wskaźnik płynności był znacznie większy. Stopa reprodukcji majątku trwałego tylko częściowo potwierdza to przypuszczenie. Okazało się bowiem, że gospodarstwa Polskiego FADN o wielkości powyżej 8 ESU w całym rozpatrywanym okresie cechowała rozszerzona reprodukcja majątku [2, 9, 12]. Jednak w badanej próbie gospodarstw o wielkości 2-8 ESU reprodukcja była zawężona, co oznacza, że majątek był odtwarzany w stopniu niewystarczającym.

Można więc przypuszczać, że jednostkom tym brakowało na ten cel własnych środków. Mogły mieć też zbyt małą zdolność kredytową, aby korzystać z kredytów na inwestycje. Wskazuje na to ponad 3-krotnie mniejszy – w odniesieniu do gospodarstw ekonomicznie silniejszych – stopień zadłużenia tych jednostek.

Tabela 1

Wybrane informacje o gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolną w systemie Polski FADN w latach 2005-2007

Wyszczególnienie	Średnio w gospodarstwach o wielkości 2-8 ESU ^a			Średnio w gospodarstwach o wielkości powyżej 8 ESU ^b		
	2005	2006	2007	2005	2006	2007
Liczba gospodarstw w próbie	527	527	527	8 234	8 324	8 567
Wielkość ekonomiczna (ESU)	5,1	5,2	5,3	27,0	26,7	28,0
Powierzchnia użytków rolnych (UR) (ha)	11,3	11,2	11,4	37,7	39,6	40,1
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (zł/gosp.)	13 268	19 508	22 893	64 357	76 637	89 726
(zł/1 ha UR)	1 174	1 742	2 008	1 705	1 935	2 240
Dopłaty do działalności operacyjnej gospodarstwa (zł/gosp.)	6 159	9 361	8 605	18 431	28 460	23 661
(zł/1 ha UR)	545	836	755	488	719	591
Udział dopłat do działalności operacyjnej w dochodzie z gospodarstwa (proc.)	46,4	48,0	37,6	28,6	37,1	26,4
Wskaźnik bieżącej płynności finansowej (krotność)	9,4	8,7	10,7	4,2	4,2	4,5
Stopień zadłużenia gospodarstw (proc.)	4,7	4,5	4,4	15,6	15,7	15,4
Stopa reprodukcji majątku trwałego (proc.)	-2,5	-2,7	-1,9	2,5	4,6	4,0

^a Dane niepublikowane.

^b Dane dla gospodarstw indywidualnych dostępne na: www.fadn.pl.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Zróżnicowanie wyników w grupach gospodarstw wydzielonych z próby słabych ekonomicznie (o wielkości od 2 do 8 ESU)

Próbę gospodarstw słabych ekonomicznie analizowano w układzie kwartyli wydzielonych według poziomu dochodu z gospodarstwa. Grupy te różnią się od siebie pod wieloma względami, wyniki badań wskazują jednak na kilka wyraźnych tendencji. Kolejno w grupach A, B i C, czyli wraz ze spadkiem dochodu, malała ich wielkość ekonomiczna, powierzchnia użytków rolnych oraz udział gruntów dodzierżawionych. W strukturze kosztów sukcesywnie zmniejszał się udział kosztów bezpośrednich, a rósł pośrednich – wyjaśnieniem tego zjawiska jest spadek intensywności produkcji. Wzrastała natomiast pracochłonność produkcji, co świadczy o pogarszającym się technicznym uzbrojeniu pracy (tab. 2).

Tabela 2

**Wybrane informacje o grupach gospodarstw wydzielonych
z próby słabych ekonomicznie w latach 2005-2007**

Wyszczególnienie	2005			2006			2007		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Liczba gospodarstw	132	263	132	132	263	132	132	263	132
Wielkość ekonomiczna (ESU)	5,8	5,1	4,6	5,8	5,2	4,6	5,9	5,3	4,8
Powierzchnia użytków rolnych (UR) (ha)	12,49	11,22	10,12	12,43	11,31	9,70	13,82	11,22	9,44
Udział UR dodzierżawionych (proc.)	17,2	16,7	16,1	17,5	17,2	14,8	23,0	16,2	14,0
Wskaźnik bonitacji UR (pkt)	0,88	0,82	0,83	0,82	0,87	0,81	0,96	0,82	0,77
Nakłady pracy ogółem na 100 ha UR (AWU)	14,33	14,17	15,32	14,80	14,59	15,36	12,66	14,26	16,53
Nakłady pracy własnej w gospod. (FWU)	1,62	1,54	1,45	1,66	1,56	1,42	1,62	1,52	1,49
Struktura wartości produkcji ogółem (proc.)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym: roślinna	53,3	56,0	55,0	56,5	60,5	59,1	61,0	61,6	66,9
zwierzęca	44,2	41,9	43,1	41,5	37,8	37,1	37,6	36,5	30,4
Struktura kosztów ogółem (proc.)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z tego: bezpośrednie	51,6	42,6	43,0	51,8	43,0	40,6	54,3	48,2	42,1
pośrednie	48,4	57,4	57,0	48,2	57,0	59,4	45,7	51,8	57,9

A – gospodarstwa najlepsze, tj. 25% gospodarstw z górnym poziomem dochodu z gospodarstwa.

B – gospodarstwa średnie, tj. 50% gospodarstw ze środkowym poziomem dochodu z gospodarstwa.

C – gospodarstwa najslabsze, tj. 25% gospodarstw z dolnym poziomem dochodu z gospodarstwa.

Źródło: Opracowanie na podstawie danych Polskiego FADN.

Do interesujących spostrzeżeń prowadzi także analiza struktury wartości produkcji zarówno w latach badań, jak i w grupach gospodarstw. Przede wszystkim widoczna jest przewaga produkcji roślinnej, która sukcesywnie w kolejnych latach powiększała się. Profil produkcji bardziej zmieniły gospodarstwa najslabsze, porównując skrajne lata – udział wartości produkcji roślinnej w strukturze zwiększył się o 11,9 pkt. proc., podczas gdy w najlepszych o 7,7 pkt. proc. Pomimo niskiej jakości bonitacyjnej gleb, gospodarstwa najslabsze rezygnowały z produkcji zwierzęcej na korzyść roślinnej. Najprawdopodobniej wynikało to z chęci uproszczenia organizacji gospodarstwa i ograniczenia nakładów pracy. Sytuacja dochodowa tych gospodarstw była zła i rolnicy poszukiwali możliwości zarobkowania poza gospodarstwem.

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego jest efektem ekonomicznym prowadzonej działalności produkcyjnej. Jego wysokość decyduje o poziomie zaspo-

kojenia potrzeb konsumpcyjnych rodziny rolnika oraz możliwościach rozwojowych gospodarstwa. Wysokość dochodu zależy od wielu czynników, zwłaszcza od wielkości zasobów produkcyjnych, sposobu (efektywności) użycia tych zasobów, wielkości nakładów produkcyjnych, cen, po których rolnik sprzedaje wytworzone produkty rolne oraz cen środków produkcji i usług nabywanych na cele produkcyjne [26].

W tabeli 3 podano nominalny poziom dochodu na gospodarstwo w latach 2005-2007, obliczony według metody stosowanej w FADN oraz średni jego poziom w latach badań, wyrażony w cenach 2006 roku.

Porównując nominalny poziom dochodu na gospodarstwo, wyraźnie widać sukcesywny jego wzrost w kolejnych latach, przy czym dynamika tego wzrostu w 2006 roku była silniejsza niż rok później. Ten pozytywny kierunek zmiany miał miejsce we wszystkich grupach gospodarstw, ale w najlepszych (A) dochód wzrósł o 26,7%, w średnich (B) o 50,4%, a w najgorszych (C) osiągnął poziom 1348 zł/gospodarstwo, podczas gdy rok wcześniej był wartością ujemną. Natomiast w 2007 roku poziom dochodu, w porównaniu do 2006 roku, był wyższy odpowiednio o: 18,0, 16,4 i 18,3%.

Jakie czynniki przyczyniły się do poprawy wyników? W 2006 roku dynamika wzrostu cen produktów rolnych (102,6%) była wyższa od dynamiki wzrostu cen środków do produkcji rolnej (100,6%), w wyniku czego wskaźnik relacji cen był korzystniejszy niż przed rokiem – wynosił 102,0% (w 2005 r. – 96,0%). Wzrost cen produktów rolnych warunkowały wyższe ceny ziemiopłodów roślinnych (o 14,7%), wobec spadku cen produkcji zwierzęcej (o 3,3%). Należy dodać, że w 2006 roku wyniki produkcyjne rolnictwa były słabsze od uzyskanych rok wcześniej, głównie ze względu na niekorzystne dla plonowania roślin warunki termiczno-wilgotnościowe.

W 2007 roku uwarunkowania rynkowe były dla rolnictwa wyjątkowo korzystne, ceny produktów rolnych sprzedawanych przez gospodarstwa indywidualne wzrosły o 14,5%, tj. ponad 2-krotnie więcej niż towarów i usług zakupywanych (6,3%). To spowodowało, że wskaźnik nożyc cen ukształtował się na poziomie 107,7%. Należy zauważyć, że w 2007 roku zbiory ziemiopłodów roślinnych były wysokie, podobnie jak podaż produktów pochodzenia zwierzęcego, jednak ceny produktów rolnych wciąż rosły.

Na poziom krajowych cen wpłynęła przede wszystkim sytuacja na rynkach światowych, która przyczyniła się do zwiększenia popytu eksportowego. W rezultacie wskaźnik zmian cen produktów roślinnych wynosił 125,1%, a zwierzęcych – 108,4%.

Uwarunkowania te miały decydujący wpływ na wyniki gospodarstw. O ich poprawie świadczy też około 2-krotnie mniejszy udział gospodarstw najsłabszych, które poniosły stratę w latach 2006-2007, w porównaniu do roku 2005 (tab. 3).

Obliczenia wskazują na bardzo silne zróżnicowanie dochodu między grupami gospodarstw. W latach 2005-2007 średni dochód wyrażony w cenach stałych był w gospodarstwach średnich (B) 3-krotnie mniejszy w porównaniu do najlep-

szych (A). Zdecydowała o tym silniejsza o 12,8 pkt. proc. dynamika spadku wartości produkcji niż kosztów. Natomiast gospodarstwa najsłabsze (C) w ogóle nie uzyskały dochodu, poniosły stratę. W ich przypadku koszty o 9,5% przewyższały poziom zrealizowanej wartości produkcji. Miernikiem efektywności produkcji może być koszt wytworzenia 1 zł wartości produkcji, który wynosił: w gospodarstwach najlepszych – 0,62 zł, w średnich – 0,80 zł, a w najsłabszych – 1,10 zł. Różnice w wysokości dochodu w przeliczeniu na 1 osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą (FWU) również są wyraźne, w gospodarstwach średnich stanowił on tylko 36% poziomu uzyskanego w grupie najlepszych. Natomiast w najsłabszych w ogóle nie został zrealizowany (tab. 3).

Trudno stwierdzić jednoznacznie, które z czynników zdecydowały o tak słabych wynikach analizowanych gospodarstw. Produkcja rolnicza jest procesem złożonym i – jak wcześniej wspomniano – wynik ekonomiczny zależy od wielu czynników i tylko na niektóre rolnik ma wpływ. Wybrane wątki dotyczące tego problemu zostaną omówione w dalszej części pracy, na tym etapie przeanalizowana została intensywność produkcji.

Dane z tabeli 4 wskazują, że w gospodarstwach istnieją powiązania przyczynowo-skutkowe pomiędzy intensywnością produkcji a skutkami ekonomicznymi tej produkcji. Wynik finansowy gospodarstwa zawsze kształtują przychody oraz ponoszone koszty. Między tymi dwoma obszarami istnieje ścisła współzależność, nie można bowiem uzyskać przychodu nie ponosząc kosztu. Wyniki obliczeń wskazują, że koszty bezpośrednie w przeliczeniu na 1 ha UR, które przyjęto za miarę intensywności produkcji, były najwyższe w grupie gospodarstw najlepszych. Ich średni poziom w latach 2005-2007, wyrażony w cenach 2006 roku, wynosił 2407 zł. Niższe o 29,3% koszty bezpośrednie zarejestrowano w gospodarstwach najsłabszych (1703 zł), a w średnich zdecydowanie najniższe (1385 zł) – w porównaniu do najlepszych o 42,5%. Analogiczna tendencja dotyczy również trzech składników kosztów bezpośrednich w ujęciu zbiorczym, tj. materiału siewnego, nawozów i środków ochrony roślin. Ich udział w kosztach bezpośrednich wynosił od 30 do 37%, wywierał więc znaczny wpływ na ogólny poziom tych kosztów.

Jak wynika z tabeli 4, dochodowość ziemi (dochód z gospodarstwa w przeliczeniu na 1 ha UR) była bardzo zróżnicowana. Siła nabywcza dochodu (wyrażonego w cenach stałych) gospodarstw najlepszych była 2,6-krotnie większa niż średnich, podczas gdy w gospodarstwach najsłabszych produkcja była nie-dochodowa (strata wynosiła 8 zł/1 ha UR). Efekty produkcyjne i ekonomiczne najkorzystniejsze były w gospodarstwach najlepszych, ale poniosły one jednocześnie najwyższe koszty jednostkowe. W średnich – niższy poziom intensywności zapewnił słabsze wyniki produkcyjne, ale dochód został zrealizowany. Natomiast w gospodarstwach najsłabszych najprawdopodobniej popełniono błędy zarządcze. Koszty bezpośrednie poniesione na 1 ha UR były wyższe niż w średnich o 23%, podczas gdy wartość produkcji pozostawała na zbliżonym poziomie.

Tabela 3

Wyniki ekonomiczne badanych grup gospodarstw w latach 2005-2007

Wyszczególnienie	2005			2006			2007			Średnio w latach 2005-2007 (2006 = 100) ^a		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
	Wartość produkcji ogółem (zł/gosp.)	79 745	36 587	34 879	91 201	42 030	32 560	105 430	48 097	38 140	94 979	43 537
Koszty ogółem wg Polskiego FADN (zł/gosp.)	52 039	30 767	40 277	58 284	33 617	35 877	62 956	37 232	39 731	59 199	34 723	39 571
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (zł/FWU)	35 461	10 545	- 3 499	44 945	15 857	1 348	53 044	18 451	1 595	45 898	15 398	-188
Udział gospodarstw ze stratą (proc.)	-	-	58,3	-	-	23,5	-	-	28,8	x	x	x

A, B, C – jak w tabeli 2.

(-) – oznacza, że dane zjawisko nie wystąpiło, (x) – oznacza, że wykonanie obliczeń nie było uzasadnione.

^a Wartości nominalne dla roku 2005 i 2007 przeliczono na wartości realne przy założeniu, że rok 2006 = 100. Do obliczeń zastosowano: wskaźnik zmiany cen produktów sprzedawanych przez rolników indywidualnych oraz wskaźnik zmiany cen towarów i usług przez nich zakupywanych, wg GUS.

Źródło: Jak w tabeli 2.

Tabela 4
Intensywność produkcji oraz dochodowość ziemi w badanych grupach gospodarstw w latach 2005-2007

Wyszczególnienie	2005			2006			2007			Średnio w latach 2005-2007 (2006 = 100) ^a		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
	Wartość produkcji ogółem (zł/1 ha UR)	6 385	3 261	3 447	7 337	3 716	3 357	7 629	4 287	4 040	7 314	3 870
Koszty bezpośrednie (zł/1 ha UR)	2 148	1 169	1 712	2 430	1 277	1 503	2 472	1 600	1 770	2 407	1 385	1 703
Koszt materiału siewnego z zakupu, nawozów i środków ochrony roślin	649	460	565	702	503	587	772	553	598	725	518	597
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (zł/1 ha UR)	2 839	940	-346	3 616	1 402	139	3 838	1 644	169	3 522	1 369	-8

A, B, C – jak w tabeli 2.

^a Wartości nominalne dla roku 2005 i 2007 przeliczono na wartości realne przy założeniu, że rok 2006 = 100. Do obliczeń zastosowano: wskaźnik zmiany cen produktów sprzedawanych przez rolników indywidualnych oraz wskaźnik zmiany cen towarów i usług przez nich zakupywanych, wg GUS.

Źródło: Jak w tabeli 2.

Z przeprowadzonych porównań wynika więc, że wzrost intensywności był uzasadniony ekonomicznie – zapewnił wyższą efektywność wykorzystania ziemi. Należy jednak zdawać sobie sprawę, że nie był to czynnik jedyny, z pewnością wpływ miało także wiele innych. Reguły gospodarki rynkowej stawiają ciągle nowe wyzwania, będące między innymi efektem rosnącej konkurencji, dlatego coraz większego znaczenia nabierają umiejętności zarządcze rolnika, jego kreatywność i chęć podejmowania innowacyjnych działań zmierzających do poprawy wyników.

Do oceny efektywności produkcji w grupach gospodarstw różniących się poziomem dochodu z gospodarstwa zastosowano wskaźnik opłacalności, rozumiany jako wyrażona w procentach relacja wartości produkcji do kosztów ogółem (ujętych zgodnie z metodyką Polskiego FADN). Do jego opisu i oceny stopnia zróżnicowania zastosowano wybrane miary statystyczne. Wyniki obliczeń zestawiono w tabeli 5.

Tabela 5

**Podstawowe statystyki zmiennych opisujących opłacalność produkcji
w latach 2005-2007 w badanych grupach gospodarstw**

Wyszczególnienie		2005			2006			2007		
		A	B	C	A	B	C	A	B	C
Średnio	(proc.)	153,2	118,9	86,6	156,5	125,0	90,8	167,5	129,2	96,0
Minimum	(proc.)	76,5	62,9	44,3	80,0	63,1	16,3	64,4	54,7	18,3
Percentyl 5%	(proc.)	103,4	91,6	61,2	108,4	95,7	61,1	124,5	99,6	68,6
Mediana	(proc.)	157,0	119,4	85,8	160,8	125,9	94,3	169,9	131,7	97,9
Percentyl 95%	(proc.)	232,0	160,7	110,7	287,9	175,9	118,9	319,0	176,2	125,0
Maksimum	(proc.)	433,9	240,2	150,8	520,3	309,3	152,2	520,7	288,2	185,3
Odchylenie ćwiartkowe	(p. p.)	25,1	12,1	9,8	23,6	14,5	12,2	19,8	17,1	9,9
Pozycyjny współczynnik zmienności	(proc.)	16,0	10,1	11,4	14,7	11,6	12,9	11,6	13,0	10,2
Odsetek go- sposdarstw ze wskaźnikiem opłacalności powyżej 100	(proc.)	97	88	15	98	91	39	98	95	42

A, B, C – jak w tabeli 2.

Źródło: Jak w tabeli 2.

Średnio w gospodarstwach z górnego kwartyła dochodu (tzn. w najlepszych), pomimo relatywnie najwyższych kosztów ogółem, nadwyżka wartości produkcji nad ich poziomem była największa – w latach 2005-2007 wynosiła od 53,2 do 67,5%. W gospodarstwach z drugiego i trzeciego kwartyła produkcja była również opła-

calna, bowiem wartość produkcji przewyższała poniesione koszty od 18,9 do 29,2%. Natomiast gospodarstwa z czwartego kwartyła poniosły stratę, stopień pokrycia kosztów wynosił od 86,6% w pierwszym roku badań do 96,0% w ostatnim.

Następnym obszarem badań było określenie zróżnicowania opłacalności produkcji w grupach gospodarstw. Podjęto ten problem, ponieważ wartości średnie nie dają wyczerpującej charakterystyki struktury zbiorowości, w szczególności nie informują o stopniu zmienności (dyspersji) badanej cechy.

Dla porównania zmienności opłacalności produkcji w wydzielonych grupach gospodarstw wykorzystano pozycyjny współczynnik zmienności. Obliczenia wskazują, że grupy te stanowią zbiory względnie jednorodne pod względem tej cechy; współczynnik zmienności przyjął wielkości stosunkowo małe, od 10,1 do 16,0%.

Następna miara statystyczna – odchylenie ćwiartkowe – obrazuje stopień rozproszenia badanej cechy w próbie. Jego wielkość wskazuje na najbardziej typowy obszar zmienności, biorąc pod uwagę koncentrację wokół wartości środkowej, tzn. mediany. Z obliczeń wynika, że największym rozproszeniem opłacalności produkcji charakteryzowały się gospodarstwa najlepsze. Odchylenie ćwiartkowe wahało się bowiem od 19,8 do 25,1 pkt. proc., podczas gdy w najgorszych od 9,8 do 12,2 pkt. proc. W pewnym sensie, wyjaśnieniem tego zjawiska jest obszar określony przez percentyl 5% i 95%, jest on bowiem zdecydowanie najszerszy w gospodarstwach najlepszych. Najmniejszym zróżnicowaniem opłacalności produkcji charakteryzowały się gospodarstwa najgorsze, a obszar, który zajmowało 90% obserwacji, był relatywnie najwęższy (tab. 5).

Dochód z zarządzania w gospodarstwach słabych ekonomicznie

Celem tej części opracowania jest ocena sytuacji ekonomicznej badanych grup gospodarstw, która uwzględnia koszty alternatywne czynników produkcji – pracy, ziemi i kapitału. Obliczono zatem pełne koszty produkcji, określane w literaturze terminem koszty ekonomiczne [4, 20]. Wynikiem tej oceny jest należny rolnikowi – jako przedsiębiorcy i menadżerowi – dochód z zarządzania, który nazywany jest też zyskiem [29]. Efektywne wykorzystanie posiadanych zasobów jest istotą zarządzania każdym gospodarstwem. Producent rolny gospodarujący racjonalnie będzie stosował taką kombinację czynników wytwórczych, aby minimalizować przeciętny koszt uzyskania jednostki produkcji [17].

Według Ziętarey [29], przy ocenie efektywności funkcjonowania gospodarstw rolnych nie powinno się brać pod uwagę elementów wynikających ze stosunków własnościowych. W prezentowanym rachunku pominięto więc czynsze płacone za dzierżawioną ziemię i odsetki od zaciągniętych kredytów. Założono porównywanie kosztów i dochodów niezależnie od własności czynników produkcji i zadłużenia producentów. Koszt w postaci odsetek i opłata czynszu dzierżawnego pomijane są również w rachunkach wykonywanych w innych krajach, np. w Niemczech i Wielkiej Brytanii. Dzięki temu możliwe jest porównywanie wyników gospodarstw o różnym stopniu własności użytkowanego majątku, jak i różnym stopniu zamożności [16]. Kategorią dochodową, która odzwierciedla zrealizowaną opłatę wszystkich czynników wytwórczych, niezależnie od tego kto jest ich właścicielem, jest wartość dodana netto.

cd. tab. 6

Wyszczególnienie	Wariant II - Dochód z zarządzania, obliczenia własne								
	2005			2006			2007		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Wartość produkcji ogółem	79 745	36 587	34 879	91 201	42 030	32 560	105 430	48 097	38 140
Zużycie pośrednie	38 461	21 472	26 399	43 060	23 760	24 012	48 172	27 438	26 683
Saldo bieżących dopłat i podatków	8 722	4 932	2 857	13 167	7 876	5 342	11 065	8 012	4 447
Wartość dodana brutto	50 006	20 047	11 337	61 308	26 146	13 890	68 323	28 671	15 904
Amortyzacja	10 912	8 319	12 271	12 418	8 361	10 712	11 848	8 375	11 561
Wartość dodana netto	39 094	11 728	-934	48 890	17 785	3 178	56 475	20 296	4 343
Saldo dopłat i podatków związanych z inwestycjami	-967	-207	-958	-1 139	-432	-677	-495	-426	-1 261
Koszt czynników zewnętrznych z tego: koszt pracy najemnej									
czynsz dzierżawne									
odsetki od kredytów									
Oszacowany koszt czynników produkcji	26 937	22 398	25 474	28 145	23 283	23 102	33 053	27 483	27 560
z tego: pracy	19 779	16 491	16 948	20 901	18 623	15 459	24 692	21 244	21 555
ziemi	1 509	1 427	1 294	1 337	1 587	1 184	2 162	1 446	1 272
kapitału	5 649	4 480	7 232	5 907	3 073	6 459	6 199	4 793	4 733
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego									
Dochód z zarządzania	11 190	-10 877	-27 366	19 606	-5 930	-20 601	22 927	-7 613	-24 478
Koszty ogółem wg Polskiego FADN									
Koszty ekonomiczne	76 310	52 189	64 144	83 623	55 404	57 826	93 073	63 296	65 804
Wskaźnik opłacalności (wartość produkcji ogółem/ koszty ogółem wg Polskiego FADN)									
Wskaźnik opłacalności (wartość produkcji ogółem/ koszty ekonomiczne)	104,5	70,1	54,4	109,1	75,9	56,3	113,3	76,0	58,0

A, B, C – jak w tabeli 2.

Źródło: Jak w tabeli 2 oraz obliczenia własne. Puste pole oznacza, że dana pozycja nie występuje w tym wariantcie rachunku.

W tabeli 6 wyniki analizowanych gospodarstw przedstawiono w dwóch wariantach. W pierwszym zaprezentowano rachunek zgodny z metodyką Polskiego FADN, natomiast w drugim obliczono kategorię ekonomiczną – dochód z zarządzania. Jest to nadwyżka wartości produkcji nad kosztami poniesionymi w gospodarstwie i kosztami utraconych możliwości z tytułu zaangażowania w produkcję własnej ziemi, pracy i kapitału.

Z prezentowanych danych wynika, że dochód z zarządzania (zysk) uzyskano tylko w jednej grupie gospodarstw – w najlepszych (A), czyli w próbie z górnego kwartyła dochodu z gospodarstwa rolnego. W zbiorze gospodarstw, które uznano za średnie (B) i najsłabsze (C), koszt czynników produkcji (własnych i obcych) przewyższał zrealizowany poziom wartości dodanej netto.

Wątpliwości budzi, czy produkcja w tych gospodarstwach na dotychczasowym poziomie jej organizacji i intensywności oraz zarządzania jest ekonomicznie uzasadniona. Rolnicy mogą kontynuować produkcję poniżej kosztów ekonomicznych, jednak w takiej sytuacji nie uzyskują zwrotu z zaangażowanych zasobów. W tym kontekście należy dodać, że koszt ekonomiczny wytworzenia 1 zł wartości produkcji w grupie A kształtował się na poziomie 0,88-0,96 zł, podczas gdy w grupie B wynosił od 1,32 do 1,43 zł, a w C – od 1,73 do 1,84 zł. Pozytywnym przejawem tej sytuacji jest tylko fakt, że kolejno w latach badań (2005-2007) koszt ten cechowała tendencja spadkowa. Zdecydował o tym zrealizowany poziom wartości produkcji.

Płynność i ryzyko finansowe oraz zdolność gospodarstw słabych ekonomicznie do reprodukcji majątku

O możliwościach produkcyjnych, a zatem o przyszłości gospodarstw rolnych decyduje w znacznym stopniu wartość posiadanych aktywów trwałych i obrotowych. Z przeprowadzonych obliczeń wynika, że w rozpatrywanych grupach gospodarstw udział aktywów trwałych w aktywach ogółem w latach 2005-2007 był wysoki i dość wyrównany. W gospodarstwach najlepszych wynosił 82-83%, w średnich – 84-86%, a w najsłabszych – 86-88%. Aktywa obrotowe stanowiły więc zaledwie 12-18% wartości aktywów ogółem.

Tak duży udział środków trwałych w aktywach ogółem nie sprzyjał wysokiej efektywności wykorzystania kapitału rozpatrywanych gospodarstw, utrudniał również odtwarzanie wartości majątku. Utrudnienia te wynikają z faktu, że w trakcie cyklu produkcyjnego środki trwałe tylko część swojej wartości przenoszą na produkt gotowy, w związku z tym do ich odtworzenia potrzeba więcej cykli produkcyjnych [19]. Przeprowadzone badania uwidocznily więc, że struktura majątku rozpatrywanych grup gospodarstw nie była korzystna, miało to swoje odzwierciedlenie w ich na ogół nienajlepszych wynikach ekonomicznych. Należy jednak zwrócić uwagę, że najwyższą wartością aktywów ogółem oraz najmniejszym udziałem środków trwałych cechowały się gospodarstwa najlepsze (tab. 7). W rezultacie, w badanym okresie jednostki te efektywniej niż pozostałe wykorzystywały posiadany majątek.

Tabela 7
Charakterystyka stanu majątkowego i sytuacji finansowej badanych grup gospodarstw w latach 2005-2007

Wyszczególnienie	2005			2006			2007		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Aktywa ogółem (zł/gosp.)	234 697	167 275	207 804	262 693	175 774	179 168	257 112	192 309	205 179
z tego: trwałe	195 048	143 769	182 868	217 768	146 787	156 706	209 740	162 250	177 229
obrotowe	39 649	23 507	24 936	44 925	28 987	22 462	47 372	30 059	27 951
Kapitał własny (zł/gosp.)	218 653	160 770	200 434	246 326	168 961	173 449	239 927	187 153	195 125
Zobowiązania ogółem (zł/gosp.)	16 044	6 505	7 369	16 366	6 813	5 720	17 185	5 157	10 054
z tego: krótkoterminowe	4 914	2 298	2 361	5 897	3 092	2 259	5 725	2 268	2 410
długoterminowe	11 130	4 207	5 009	10 469	3 721	3 461	11 460	2 889	7 644
Inwestycje brutto (zł/gosp.)	13 116	1 550	6 759	9 823	4 668	2 331	10 432	5 319	5 801
Amortyzacja (zł/gosp.)	10 912	8 319	12 271	12 418	8 361	10 712	11 848	8 375	11 561
Inwestycje netto (zł/gosp.)	2 204	-6 769	-5 513	-2 594	-3 693	-8 382	-1 416	-3 056	-5 760

A, B, C – jak w tabeli 2.

Źródło: Jak w tabeli 2.

Źródłem finansowania majątku gospodarstwa jest kapitał. Składa się na niego kapitał własny i zobowiązania (ogółem). Poprzez udział kapitału własnego w finansowaniu wartości majątku można określić ponoszone przez gospodarstwa ryzyko prowadzenia działalności. Na ogół uważa się, że im udział ten jest większy, tym ryzyko jest mniejsze, a sytuacja ekonomiczna gospodarstw lepsza. W przypadku gospodarstw małych obszarowo, za optymalny poziom finansowania aktywów kapitałem własnym przyjmuje się zwykle 75%. Z przeprowadzonych badań wynika, że w latach 2005-2007 we wszystkich omawianych grupach gospodarstw udział ten był dużo większy, gdyż kapitał własny finansował 93-97% wartości aktywów ogółem (w gospodarstwach najlepszych 93-94%). Zobowiązania finansowały zatem tylko kilka procent wartości aktywów, można więc uznać, że analizowane gospodarstwa zbyt mało korzystały z kredytów (zarówno na cele inwestycyjne, jak i bieżące) i tym samym ograniczały swoje możliwości rozwojowe [19, 23].

Niechęć rolników do korzystania z kredytów, zwłaszcza inwestycyjnych, nie jest jedynie domeną Polaków. Podobne zjawisko obserwuje się także w wielu innych krajach, np. Rumunii, Bułgarii, czy Meksyku. Za trzy główne bariery znacząco utrudniające rolnikom skorzystanie z kredytów inwestycyjnych uważa się wysokie i do tego zmienne stopy procentowe, duże wymogi banków co do zabezpieczenia kredytów oraz zbyt krótki termin ich spłaty [11, 21, 22].

Działalność inwestycyjna jest jednym z wyznaczników sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych. Wskazuje na dostosowywanie się jednostek do zmieniającego się otoczenia i nowych warunków. Dane liczbowe prezentowane w tabeli 7 pozwalają przypuszczać, że we wszystkich rozpatrywanych grupach gospodarstw inwestycje realizowane były w zdecydowanej większości z kapitału własnego. Co więcej, jedynie w gospodarstwach najlepszych, i to wyłącznie w 2005 roku, wartość inwestycji brutto była większa od kwoty amortyzacji, a zatem tylko w tym przypadku występowała reprodukcja rozszerzona. Natomiast w latach 2006-2007 także i w tej grupie gospodarstw inwestycje netto miały wartość ujemną, podobnie jak w gospodarstwach średnich i najslabszych w całym rozpatrywanym okresie (2005-2007). Świadczy to o tym, że proces reprodukcji majątku trwałego był wolniejszy niż proces jego starzenia, co może sugerować, iż rolnikom brakowało środków albo że we wcześniejszych latach gospodarstwa przeinwestowano.

Dane z tabeli 8 dowodzą, że w latach 2005-2007 omawiane grupy gospodarstw w małym stopniu korzystały też z kredytów na działalność bieżącą. Wskazują na to zarówno wyniki wskaźnika bieżącej płynności finansowej, które uwiaryściły, że w badanych gospodarstwach występowała nadpłynność finansowa, jak i niewysokie wielkości wskaźnika zadłużenia. Wielkości obu wskaźników pozwalają przypuszczać, że w niedalekiej przyszłości w analizowanych gospodarstwach może nastąpić znaczne obniżenie rentowności [23]. Wskaźniki te świadczą zatem o stagnacji tych jednostek, dowodzą też małej aktywności rolników w kierunku ich modernizacji i rozwoju. Należy jednak wspomnieć, że najkorzystniejsze wielkości wspomnianych wskaźników uzyskały gospodarstwa o najwyższych dochodach. W całym omawianym okresie wartość wskaźnika bieżącej płynno-

ści finansowej, mierzona relacją aktywów bieżących do zobowiązań bieżących, wynosiła w nich około 8, podczas gdy w pozostałych grupach gospodarstw wahała się w granicach 9-13. Wskaźnik stopnia zadłużenia, który określa udział zobowiązań w finansowaniu majątku gospodarstw, w jednostkach najlepszych wynosił nieco ponad 6%, a w pozostałych mieścił się w przedziale 3,2-4,9%.

Tabela 8

Ważniejsze wskaźniki charakteryzujące płynność i ryzyko finansowe prowadzenia działalności produkcyjnej oraz stopień odtwarzania majątku w badanych grupach gospodarstw w latach 2005-2007

Wyszczególnienie		2005			2006			2007		
		A	B	C	A	B	C	A	B	C
Wskaźnik bieżącej płynności finansowej	(krotność)	8,1	10,2	10,6	7,6	9,4	9,9	8,3	13,3	11,6
Stopień zadłużenia gospodarstw	(proc.)	6,8	3,9	3,5	6,2	3,9	3,2	6,7	2,7	4,9
Stopa reprodukcji majątku trwałego	(proc.)	1,1	-4,7	-3,0	-1,2	-2,5	-5,3	-0,7	-1,9	-3,3

A, B, C – jak w tabeli 2.

Źródło: Jak w tabeli 2.

Jak wspomniano uprzednio, w 2005 roku w przypadku gospodarstw najlepszych możliwe było, choć w niewielkim stopniu, odtwarzanie majątku trwałego: stopa reprodukcji wynosiła 1,1%. Jednak lata 2006-2007 okazały się pod tym względem znacznie mniej pomyślne. Majątek tych gospodarstw uległ deprecjacji: w 2006 roku stopa reprodukcji wynosiła -1,2%, a w 2007 roku kształtowała się na poziomie -0,7%. W jednostkach średnich i najsłabszych było jeszcze gorzej, gospodarstwa te przez cały rozpatrywany okres nie odtwarzały majątku trwałego – stopy reprodukcji znacząco przekraczały -1,0%.

Prezentowane wyniki pozwalają sądzić, że przyszłość rozpatrywanych gospodarstw rolnych jest wielce niepewna. Prawdopodobne jest, że w dłuższej perspektywie czasu zdecydowana większość tych jednostek upadnie. Egzystencja gospodarstw zaliczonych do grupy najlepszych może być nieco dłuższa, niektóre z nich mają nawet szanse przetrwać, będzie to jednak wymagało podjęcia działań w kierunku bardziej racjonalnego gospodarowania.

Uwagi końcowe i wnioski

Badania gospodarstw o wielkości 2-8 ESU uznanych za słabe ekonomicznie przeprowadzono na próbie gospodarstw, które nieprzerwanie w latach 2005-2007 prowadziły rachunkowość rolną w systemie Polski FADN. Wyłoniona próba liczyła 527 gospodarstw. Problemy podjęte w pracy wskazują na zjawiska i zależności, które nie wyczerpują w pełni zagadnień dotyczących kondycji finansowej

tego zbioru gospodarstw. Uzyskane wyniki dają jednak obraz sytuacji ekonomicznej wydzielonych grup, tj. gospodarstw najlepszych, średnich i najslabszych. Pozwalają również na sformułowanie wniosków końcowych.

- Średnio w badanej próbie gospodarstw uznanych za słabe ekonomicznie brakowało wolnych środków finansowych (własnych i obcych) – i to zarówno na działalność bieżącą, jak i inwestycyjną. To ostatnie skutkowało niewystarczającym odtwarzaniem majątku trwałego. Wyniki wskaźników: bieżącej płynności finansowej oraz stopy reprodukcji majątku trwałego były słabsze niż w przypadku gospodarstw mocniejszych ekonomicznie, tj. powyżej 8 ESU.
- Gospodarstwa słabe ekonomicznie były mniej zadłużone, ale aktywniej korzystały ze środków finansowych dostępnych w ramach programów unijnych i niewykluczone, że w ten sposób poszukiwały możliwości poprawy sytuacji dochodowej. Świadczy o tym wysokość dopłat do działalności operacyjnej w przeliczeniu na 1 ha UR.
- Gospodarstwa, które zakwalifikowano do średnich i najslabszych – w porównaniu do najlepszych – charakteryzował znacznie większy udział kosztów pośrednich w kosztach ogółem. Dowodzi to dużego obciążenia tych gospodarstw majątkiem trwałym, co ograniczało możliwości generowania wyższych dochodów. W jednostkach najlepszych sytuacja była odwrotna, większy udział miały koszty bezpośrednie, w efekcie zdolność tych gospodarstw do generowania wyższego dochodu była większa.
- Duże było zróżnicowanie dochodu między gospodarstwami najlepszymi, średnimi i najslabszymi. Średni jego poziom w latach 2005-2007, wyrażony w cenach stałych, w gospodarstwach średnich był 3-krotnie mniejszy w porównaniu do najlepszych. Zadecydowała o tym silniejsza dynamika spadku wartości produkcji niż kosztów. Natomiast w gospodarstwach najslabszych dochód w ogóle nie został zrealizowany.
- Dochodowość ziemi w badanych grupach gospodarstw była różna. Średni w latach 2005-2007 poziom dochodu przypadający na 1 ha UR (w cenach stałych), w gospodarstwach najlepszych był 2,6-krotnie wyższy niż w średnich, natomiast w gospodarstwach najslabszych produkcja nie zapewniła dochodu. Poziom intensywności produkcji – której miarą był poziom kosztów bezpośrednich – pozwolił na uzyskanie dochodu w gospodarstwach najlepszych i średnich, w przeciwieństwie do najslabszych. Ocenia się, że w tej ostatniej grupie decyzje zarządcze rolników były błędne.
- Z rachunku ekonomicznego wynika, iż na dochód z zarządzania (zysk) mogli liczyć wyłącznie rolnicy, których gospodarstwa uznano za najlepsze. W grupie średnich i najslabszych występowała strata finansowa, a to oznacza że pełne koszty pokryte zostały tylko częściowo, aczkolwiek w kolejnych latach stopień pokrycia zwiększał się.
- W badanych gospodarstwach (tj. najlepszych, średnich i najslabszych) udział aktywów trwałych w aktywach ogółem był bardzo wysoki – od 82 do 88%. Wysoki był także udział kapitału własnego w finansowaniu majątku – 93-97% (literatura podaje, że optymalną wielkością jest około 75%). Możliwości roz-

wojowe tych gospodarstw były więc bardzo ograniczone, o czym świadczą wskaźniki charakteryzujące odtwarzanie majątku trwałego.

- Największe szanse na funkcjonowanie w latach następnych mają gospodarstwa najlepsze. W porównaniu do średnich i najsłabszych charakteryzowały się one korzystniejszą strukturą aktywów i kapitału. W jednostkach tych efektywniej wykorzystywano posiadany majątek oraz racjonalniej gospodarowano środkami obrotowymi, w tym kapitałem obcym przeznaczanym na produkcję bieżącą. Odtwarzanie środków trwałych było również bardziej aktywne, mimo to także te gospodarstwa cechowały się ujemną reprodukcją majątku trwałego.

Zmiany zachodzące w otoczeniu gospodarstw rolnych sprawiają, że rolnicy również muszą dostosowywać się do nowej sytuacji, chociażby poprzez odpowiednie decyzje dotyczące przyszłych działań i alokacji posiadanych zasobów. Analiza stanu majątkowego i sytuacji finansowej wskazuje, że osoby zarządzające badanymi gospodarstwami, w tym również zaliczonymi do grupy najlepszych, powinny znacząco zmienić sposób gospodarowania. Należałoby w tym celu:

- przeanalizować strukturę posiadanych aktywów i zastanowić się, jak racjonalniej wykorzystywać środki trwałe. Być może dobrym posunięciem byłoby wydzierżawienie niewykorzystywanych budynków inwentarskich, czy sprzedaż nieprzydatnych w gospodarstwie maszyn i narzędzi. Innym rozwiązaniem mogłoby być zespołowe wykorzystywanie posiadanych środków;
- podjąć działania w kierunku lepszego gospodarowania środkami obrotowymi, a zwłaszcza zapasami produktów rolnych. Decyzje rolników odnośnie sposobu zarządzania zapasami mają znaczący wpływ na wyniki ekonomiczne gospodarstw. Utrzymywanie wysokiego stanu zapasów może skutkować niedoborem środków finansowych na bieżące wydatki;
- rozważyć możliwości podniesienia kwalifikacji rolniczych lub większego zaangażowania w działalność osób młodych, ewentualnie zastanowić się nad przekazaniem gospodarstwa następcy (średnio w badanej próbie gospodarstw odsetek kierowników po pięćdziesiątym roku życia wykazywał tendencję rosnącą – od 19,9% w 2005 roku do 27,7% w 2007 roku);
- bardziej aktywnie wykorzystywać możliwości finansowania zewnętrznego, w tym wsparcia kredytowego;
- rozpatrzyć perspektywy podjęcia w gospodarstwie działalności pozarolniczej.

Literatura:

1. Berman K., Knight J.: Inteligencja finansowa. Co kryją liczby. Przewodnik Menedżera. Wydawnictwo Helion, Gliwice 2007.
2. Bocian M., Malanowska B.: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2007 roku. Część I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009. Dostępny w internecie: <http://fadn.pl>.
3. Dzun W., Józwiak W.: Problemy poprawy struktury gospodarstw rolnych w Polsce. Wieś i Rolnictwo, nr 2 (143). IRWiR PAN, Warszawa 2009.

4. *Ekonomia od A do Z*. Encyklopedia podręczna (red. nauk. S. Sztaba). Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o., Warszawa 2007.
5. Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza. PWRiL, Warszawa 1984.
6. Franc-Dąbrowska J.: Ocena płynności finansowej przedsiębiorstw rolniczych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1 (314). IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
7. Goraj L., Kulawik J.: Analiza finansowa gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną. IERiGŻ, Warszawa 1995.
8. Goraj L., Mańko S.: Rachunkowość i analiza ekonomiczna w indywidualnym gospodarstwie rolnym. Difin, Warszawa 2009.
9. Goraj L., Osuch D., Suska M., Bańkowska K., Grabowska K., Madej P., Malanowska B., Smolik A., Żurakowska J.: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne prowadzące rachunkowość w 2005 roku. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006. Dostępny w internecie: <http://fadn.pl>.
10. Gruda M., Woś A.: Waloryzacja czynników wytwórczych rolnictwa. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
11. Hertz T.: The effect of nonfarm income on investment in Bulgarian family farming. *Agricultural Economics*, vol. 40, no. 2. Blackwell Publishing, Canterbury 2009.
12. Jasińska E., Michalak P.: Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku. Część I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008. Dostępny w internecie: <http://fadn.pl>.
13. Józwiak W.: Efektywność polskich gospodarstw rolnych. Problem czy nadzieja? *Więś i Rolnictwo*, nr 1 (142). IRWiR PAN, Warszawa 2009.
14. Józwiak W.: Przewagi komparatywne polskich gospodarstw rolniczych. IERiGŻ, Warszawa 2003.
15. Kołozzko-Chomentowska Z.: Kondycja ekonomiczna rodzinnych gospodarstw rolniczych [w:] *Wiejskie gospodarstwo domowe w obliczu problemów transformacji, integracji i globalizacji* (red. M. Adamowicz). *Prace Naukowe SGGW*, nr 33. SGGW, Warszawa 2004.
16. Kondraszuk T.: Gospodarstwo wiejskie jako podstawa rachunku ekonomicznego – ujęcie metodyczne. *Roczniki Naukowe SERIA*, t. VIII, z. 1, Warszawa-Poznań 2006.
17. Kowalski A., Rembisz W.: Rynek rolny i interwencjonizm a efektywność i sprawiedliwość społeczna. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
18. Manteuffel R.: *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*. PWRiL, Warszawa 1984.
19. Mańko S.: Analiza finansowa gospodarstwa rolniczego. FAPA, Warszawa 1995.
20. Nordhaus S.: *Ekonomia 1*. PWN, Warszawa 1995.
21. Pfeiffer L., Lopez-Feldman A., Taylor E.: Is off-farm income reforming the farm? Evidence from Mexico. *Agricultural Economics*, vol. 40, no. 2. Blackwell Publishing, Canterbury 2009.
22. Safavian M. S., Breitschopf B., Nagarajan G., Meyer R. L.: Rural finance for private farm sector in Romania: Obstacles and opportunities. Rural Finance Program. Department of Agricultural, Environmental, and Development Economics. The Ohio State University, Ohio 1998. Dostępny w internecie: <http://aede.osu.edu/programs/ruralfinance>.
23. Siudek T.: Analiza finansowa podmiotów gospodarczych. SGGW, Warszawa 2004.
24. Skarzyńska A., Ziętek I.: Standardowa nadwyżka bezpośrednia „2002” i zasady klasyfikacji gospodarstw rolnych według UE. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1 (306). IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
25. Sobczak M.: *Statystyka*. PWN, Warszawa 2007.

26. Zegar J. S.: Dochody chłopskie, stan – perspektywy – polityka. Komunikaty Raporty Ekspertyzy, nr 439. IERiGŻ, Warszawa 1999.
27. Zieliński M.: Gospodarstwa rolne osób czerpiących dochody z więcej niż jednego źródła [w:] Sytuacja ekonomiczna, efektywność funkcjonowania i konkurencyjność polskich gospodarstw rolnych osób fizycznych (red. W. Józwiak). Raport PW nr 132. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
28. Ziętara W., Olko-Bagieńska T.: Zadania z analizy działalności gospodarczej i planowania w gospodarstwie rolniczym. PWRiL, Warszawa 1984.
29. Ziętara W.: Metodyczne aspekty oceny efektywności gospodarowania w rolnictwie. Zeszyty Naukowe SGGW, seria Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej nr 34. SGGW, Warszawa 1998.
30. Ziętara W.: Miary wielkości gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych. Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G, t. 96, z. 4. SGGW, Warszawa 2009.

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK

ALDONA SKARŻYŃSKA

Institute of Agricultural and Food Economics
– National Research Institute
Warszawa

SITUATION AND OPPORTUNITIES OF DEVELOPMENT OF COMMERCIAL FARMS CONSIDERED TO BE ECONOMICALLY WEAK

Summary

The aim of the study was to evaluate the economic situation of three groups of farms, singled out of a sample with the economic size of 2 to 8 ESU. Farms are grouped according to the level of income from the farm, and the results are presented in a quartile system. The objective of the study was to define perspectives for the future functioning of farms in the distinguished groups of the best, average and the weakest farms. The data of the Polish FADN were used in the study.

The analysis carried out indicate that the best farms have the biggest chance for longer functioning in future. In comparison to the average and the weakest ones, they had a better structure of assets and capital. The property was used more effectively in those holdings and working assets, including loan capital for current production, were also managed more rationally. Fixed assets replacement was more active as well. Only those farmers, whose farms were recognised as the best, could expect to obtain income (profit) from good management. Those from the average and weakest groups incurred financial losses, which means that total production costs (economic costs) were only partially covered.

Analysis of the property status and financial situation shows that persons managing the farms covered by the study, including those from the best group, should make significant changes to their management methods.